

UDK 811.163.6'367.335.3

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

ELIPSA MED GLAGOLSKO INTENCO IN BESEDILNO KOHERENCO (Izpust med glagolsko usmerjenostjo in besedilno soveznostjo)

Prispevek obravnava elipso kot pojav besedilne vezljivosti in njeno prepoznavanje v glagolski sopojavnosti, udeleženskem soodnosu in v diateznih zmožnostih slovenščine.

The paper deals with ellipsis as a textual valence phenomenon as well as its recognition in verbal co-occurrence, participant co-relation and within diathesis capabilities of Slovenian.

Ključne besede: elipsa, diateza, vezljivost, kookurenca, koreferenca

Key words: ellipsis, diathesis, valence, co-occurrence, co-reference

1 Elipsa je jezikovnosistemsko predvidljiv izpust in kot sistemski pojav sodi po pogostnosti pojavitev predvsem na besedilno ravnino, sicer pa je kot sistemska elipsa lahko obravnavan že neizraženi potencialni stavčni člen (Daneš 1987: 62–63; 1999: 97).¹ Elipso torej osmišljajo skladenjski obrazci – tako stavčni kot besedilni obrazci. Besedilna elipsa² je rezultat tesne medsebojne povezanosti besedilnih sestavin in zato spada v besedilno koherenco in posledično tudi v kohezijo, tudi med neke vrste konektorje. Bistvo koherence so pomenska soodvisnost, povezanost in kontinuiteta besedilnih sestavin, z izpustom, ki sodi že v izrazni kohezijski del besedila, pa lahko doseženo vsaj dvojje – neubeseditev zaradi komunikacijske irelevantnosti ali neubeseditev z namenom doseči opaznost in določeni komunikacijski učinek. Smiselno je torej ločevati med jezikovnosistemskimi izpusti (ki upoštevajo skladenjske vzorce), npr. dialog kot *Pa bodo lahko prišli? Ja, upam!*, in situacijsko-pragmatičnimi izpusti (kjer je prednostno in čimbolj neposredno razumevanje sporočanega, npr. opozorilni napisi, pozdravi ipd.), npr. *Mi izstopamo na naslednji, Lepe praznike!*. Lahko je paradoksalno, vendar je elipsa kohezijska prvina, tj. izrazni označevalnik, neizražene vsebine – elipsa je torej vsebina brez izraza, je neubesedena vsebina besedilne vezljivosti oz. besedila.

Elipsa ima nekaj tipičnih lastnosti: 1) pri ubeseditvi je nezaseden položaj, za katerega se sistemsko predvideva, da je sicer zaseden, 2) z vidika členitve po aktualnosti je največkrat izpuščena tema, nikoli pa ne jedro sporočanega, 3) nezasedenost položaja sporočilno omogoča sobesedilo oz. širši kontekst, 4) eliptična zgradba mora ostati sporočilna enakovredna neeliptični oz. se med seboj lahko samo stilno razlikujeta, 5) elipsa mora biti in ostajati v soglasju z jezikovno normo. So avtomatizmi, pri katerih se, vsaj s sinhronega vidika, elipse ne omenja več, npr. (*Želim vam*) *dober dan*, (*Upam*) *na snidenje*; sicer pa je elipsa sicer obvezne besedilne sestavine najpogostejša

¹ Besedilna elipsa se ločuje po stavčnočlenskih merilih, npr. 1) elipsa v povedku pri *On je danes z vlakom, Tako se ne sme*, 2) elipsa v imenskem delu pri *On je vedno proti, Rad kar naprej podarja, Dobil je tri okrog ušes, Rad se vrača*, 3) stavčna elipsa pri *Pa to ni res...*, *Kot da ne pozna na uro...* ipd.

² Zveza besedilna elipsa je že pleonazem, če se zavedamo, da elipso lahko pogojuje besedilo in besedilna vezljivost.

v dialogih. Nasproti npr. aposiopezi vedno vključuje in upošteva stavčno intonacijo in je s tem sestavni del besedilne kohezije. Spontano govorjena besedila imajo posebno vrsto situacijske oz. eksoforične elipse, ki pa je zaradi nesistemske govora tudi sama nesistemska. Sicer pa tudi sistemska elipsa lahko postane nesistemska, če ogrozi enumnost besedilnega sporočila ali celo povzroči besedilno dvoumnost – eden od pogojev za elipso je tudi nedvoumnost besedilnega sporočila. Elipsa torej mora ohraniti nedvoumnost sporočanega, zato ne smemo izpuščati v primerih kot *Njegova poezija je boljša kot (njegova) glasba*; stavčna poved brez besedice *njegova* dobi lahko drugo sporočilno razsežnost (o tem prim. Padučeva 2007: 176).

V nadaljevanju se potrjuje, kako elipsa kot besedilni pojav na kar najbolj jasen teoretično-praktični način izraža in odraža besedilno vezljivost kot smiselni koherentno-kohezijski preplet sopojavnih intenc v besedilo vključenih glagolov. Intence vključenih glagolskih pomenov se podredijo pomenski usmerjenosti in smiselni celovitosti besedila.

1.1 Elipsa in diatezne zmožnosti jezika. Tudi elipsa, zlasti kot kohezijski pojav, sodi med diatezne zmožnosti jezika – to so omejene možnosti pisne ubeseditve sporočil zlasti glede na zmožnosti pisne linearnosti besedil; ravno v diatezni zmožnosti jezika pa je skrita tudi zunajjezikovna situacija.³ Ubeseđovanje zaradi zapovrstnosti oz. linearnosti sledi stavčnim vzorcem, kretanje pa zaradi nelinearnega nizanja ne sledi stavčnim vzorcem in se zato v vsakem primeru smisel zaokroži šele na koncu sporočila. Predloga pa je v obeh primerih, tj. pri ubesedenih ali neubesedih sporočilih, miselni stavčni vzorec, bodisi popolno ali nepopolno ubeseden ali skretan.

Diatezo na besedilni in stavčni ravni (v smislu propozicijskih in medpropozicijskih določitev) lahko označujejo različne modifikacije; zlasti naklonske in t. i. pragmatično-komunikacijske modifikacije označujejo oz. ubeseđujejo različna medpropozicijska in propozicijska logična razmerja (Daneš 1999: 425). Skladenjske zgradbe se v konkretnih besedilih pogosto ne uresničujejo v svoji popolni sistemski podobi in v teh primerih imamo opravka s t. i. skladenjskimi oz. besedilnimi modifikacijami – pogoste so redukcije oz. nepopolne realizacije (elipse, končne ali začetne redukcije oz. opuščanja/zamolki (aposiopeze ali prosiopeze, MČ 3: 659). Pri upovedovanju je pri linearnem ali nelinearnem nizanju bistvena členitev po aktualnosti – vse izrazno urejanje in preurejanje ter preoblikovanje povedja in udeležencev mora potekati v mejah ohranjanja istega sporočila, ki pa se seveda nujno aktualnostnočlenitveno modificira. Pomemben vpliv na način izraženosti in na (stavčno) zgradbo sporočanega imata členitev po aktualnosti in stavčno poudarjanje, tj. navadno neeliptično zgoščeno izražanje je npr. *Ta učitelj je strog in pošten hkrati* nasproti eliptičnemu *Ta učitelj je sicer strog, vendar hkrati tudi pošten*, neeliptično *To je sicer majhen ampak drag zlatnik* nasproti eliptičnemu *To se sicer majhen zlatnik, vendar je kljub temu drag*, neeliptično *Jaz sem se pripravljal, vendar nisem uspel pokazati to knjigo* nasproti eliptičnemu *Jaz sem se pripravljaj po-*

³ Diateza so različne oblikoslovno-skladenjske izrazne zmožnosti jezika pri ubeseditvi istega sporočila; hkrati so to tudi jezikovno-besedilne zmožnosti posameznega jezika v smislu različnega oblikovanja ali urejanja sporočil. Diateza so torej različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) in z ohranitvijo istega sporočilnega smisla.

kazati to knjigo, vendar nisem uspel ipd. (prim. Padučeva ²2007: 182–183, 191–192). Pri t. i. sekundarni diatezi so med pomembnejšimi merili izrazne zmožnosti različne stopnje deagentnosti oz. vršilskosti, ki se lahko izrazi s splošnovršilskim oz. trpnim se, npr. *Sosed(a) se bo poklical(o)*,⁴ s trpnimi deležniki z *biti/imeti/dobiti/pustiti/dati*, s spremembo kategorije osebe ali števila; diateza dopušča tudi t. i. dekonkretizacijo določenih udeleženskih vlog (ČM 3: 257, NSS: 246) ali elipso oz. izpust, npr. *Mati je že postlala (posteljo)* > *Mati je že postlala* > *Je že postlano / Imamo že postlano*, dekvazalnost tipa *Zavist ga je razžirala* > *Bil je razžrt od zavisti* ipd.; tudi neosebko izpust pa je v primerih kot *Zalomil se je : V/Pri njem se je zalomilo : Z njim se je zalomilo (pri/v konkretnem delu) : Zalomilo se mu je (pri/v konkretnem delu), On gre navzdol (pri/v konkretnem delu / z zdravjem) : Z njim gre navzdol (pri/v konkretnem delu / pri zdravju) : Pri/V njem gre navzdol (konkretno delo / zdravje) : Gre mu navzdol (z zdravjem)*, in še *Kako si? : Kako ti je? : Kako je s tabo?*, kjer oblika *ti* izraža 'osebko okoliščino', oblika *s tabo* pa prej neko 'sobivanje' ipd.

1.2 Z besedilnotvornega vidika lahko izhajamo iz teze, da vse izhaja iz smisla besedilnega sporočila – tj. sporočilni smisel, ki referira določeno realnost, predstavlja oz. izraža besedilo, to pa posledično na nižji skladenjski ravni oblikuje in diktira povedi, njihov pomen in zgradbo.⁵ To med drugim lepo dokazujejo vsakdanja opozorila, nagovori (tudi živalim), leposlovje, še zlasti npr. poezija: *Pozor, stopnica, Poslovni prostori, Ni vstopa, Priden. Daj tačko, Drevo. Podrtija. Hiša ob cesti*. Besedilo navzdol diktira tudi zgradbo povedi, ki pa je glede na potrebe besedila tudi izražena, ali pa zgradba ostaja neizražena oz. eliptična, vendar pomensko (besedilno) popolna – tako se besedilo vzvratno samo potrjuje kot nova jezikoslovna neodvisna kvaliteta.

1.2.1 Dovolj široka pomenskost glagola omogoča, da izbiramo med pomeni – gre za glagole oz. glagolske pomene, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izraženege (sestavljenege) udeleženca. Izraženi udeleženec pa lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodiščnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* : *izčistiti* 'očistiti' *obleko, dotočiti* 'doliti' : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec, izmiti* 'očistiti' *rane* : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane, izpiti* 'izprazniti' *kozarec* : *izpiti* 'odstraniti' *vino iz kozarca* ipd.

⁴ Prosti glagolski morfem *se* s svojo 'povratnostjo' omejuje vezljivost pretežno na vršilca, npr. *To se zazdi meni* : *On se zazdi* (nar. primorsko), *To se zareče meni* : *On se večkrat zareče* ipd.

⁵ V razlikovanju med pomenom in smislom se je skozi desetletja utrdilo mnenje, da le smisel referira na neko realno danost (empirične izreke in učinke njihovega izrekanja), medtem ko je pomen zgolj analitično orodje, ki nima realnega korelata.

1.3 Protieliptičnost in kvazieliptičnost v vlogi besedilnih stilemov

1.3.1 Protieliptičnost ali protiizpust

Opazna oz. zaznamovana raba je tudi protiizpust, npr. *Jezil se je in nasmihal se je istočasno, V Trstu, v Ljubljani, V Mariboru – povsod ga je bilo dosti in preveč za tako kratek čas* ipd. Protiizpust se lahko razlaga kot pomenski poudarek in kohezijsko posledično kot intonacijski poudarek v stavčni povedi.

1.3.2 Kvazieliptičnost ali navidezna izpustnost

O kvazieliptičnosti lahko govorimo pri t. i. razdruženih povedih, ki je razmeroma pogost pojav t. i. medpovedne skladnje, ki se sicer tvori po načelu ustaljenih skladenjskih vzorcev, npr. po skladenjskem vzorcu prostega stavka ali po skladenjskih vzorcih zloženega stavka, npr. *Prišel je. Iz hiše, Prišel je. Pa ga za to niso posebej prosili, Če zakoncema Mohr noče nihče pomagati, si bosta pomagala sama. Saj imata vendar knjige, s katerimi se posvetujeta* (Delo LI 2009) ipd.

2 Elipsa kot odraz besedilne vezljivosti

Z vezljivostnega vidika je elipsa nezapolnjena potencialna udeleženska vloga; z možnostjo eliptičnega izražanja pa se vezljivosti kot bazi skladenjskih razmerij še potrjuje (tudi) status besedilnosti. Specifična medstavčna pomenska razmerja v besedilu Halliday in Hasan imenujeta besedilnost ali besedilna sklenjenost (ang. »texture«). Besedilnost je tista pomenska značilnost, ki daje besedilu pomensko enotnost, in zato Halliday opredeli besedilo kot semantično enoto. Opisati besedilo kot semantično enoto torej pomeni opisati semantični ustroj besedila. Pri besedilih gre ta skladnost in strnjjenost v smer besedilne koherentnosti.⁶ Besedilo ali tekst ima tudi svojo strukturo ali teksturo, sestavljeno iz različnih skladenjskopomenskih tekstemov, in eden od tekstemov je tudi elipsa. Merilo za razvrstitev teh besedilnih sestavin v naravni prosti besedni red je členitev po aktualnosti, ki je tako inherentni pojav nezaznamovanega prostega besednega reda v slovenščini (prim. NSS 1982: 162); in členitev po aktualnosti omogoča tudi najbolj naravno oz. nezaznamovano izpustnost.

Besedilo je dinamično in enkratno priložnostno, dinamičnost je odraz tudi sopojavnosti in kombinatornosti glagolov in njihovih vezljivostnih zmoglosti. Besedilna vezljivost, ujeta v besedilni vzorec, vzvratno vpliva na uporabo stavčnega vzorca s stavčno vezljivostjo, tj. vzpostavlja hierarhično razmerje med stavčno mikrostrukturo in besedilno makrostrukturo – elipsa je torej že v stavčni zgradbi in širše odraz besedilne vezljivosti in hkrati pogosto tudi stilni pojav (o tem prim. tudi Daneš 2000: 127).

⁶ Merilo besedilne soveznosti zavrača smiselnost ločevanja koherence in kohezije v smislu globinsko-izrazne povezanosti besedila, tovrstno ločevanje je lahko zgolj metodološko utemeljeno. Vzročno-posledično sta bistveni je besedilna referenčnost in koreferenčna povezovalnost, izražena z anaforičnimi in kataforičnimi izrazi. Za popolnejšo sporočilnost je nujno upoštevanje tako besedilnega kot zunajbesedilnega konteksta. Kazalna referenčnost je npr. inherentno zunajbesedilna, primerjalna referenčnost pa besedilna.

2.1 Besedilnost je merilo pri opredeljevanju določnosti oz. nedoločnosti referenčnega pomena izpuščenega argumenta – tj. pri nedoločnem nosilcu reference njegov izpust ni vezan na sobesedilo in sporočanje situacijo, medtem ko pri določnem naveznem razmerju lahko izpuščeni argument oz. nezasedeno mesto dopolnimo z vsebino iz konteksta. Zmožnost nedoločnega in določnega izpusta oz. udeležensko ali neudeležensko opredeljene elipse je odvisna od vezljivostnih zmožnosti vključenih glagolov, tako imajo glagoli kot *jesti, piti, brati, peti, graditi* ipd. zmožnost udeležensko nedoločne ali določne elipse, npr. z udeležensko nedoločno elipso sta primera *Leon je bral, Leon je nekaj bral* nasproti udeležensko določni elipsi v *Leon si je izposodil Schubertovo pesem. Potem je pel*, medtem ko glagoli tipa *podariti, reagirati, odkloniti* potrebujejo udeležensko opredeljeni izpust oz. določno elipso, npr. *Peter je imel dober predlog. Leon je odklonil* ipd. (prim. Krevs Birk 2006: 114–117).

Določnost ali nedoločnost izpusta, ki hkrati pomeni tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta,⁷ je vezana na obveznega ali neobveznega udeleženca (Uo/n), npr. *Ta zavida (komu? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)) vsako stvar, Kar naprej samo išče (koga/kaj? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)), Znanstveniki stvarijo (koga/kaj? – elipsa neobveznega udeleženca (Un))*.

2.2 Elipsa je načeloma verjetnejša in pogostejša v besedilih s prevladujočo praktičnosporazumevalno vsebino in po pričakovanjih najverjetneša pri glagolih z absolutno pomensko vezljivostjo med ena in tri (tj. zlasti med dvo- in trovezljivimi glagoli); potencialni eliptični glagoli so ravno zaradi širokih vezljivostnih zmožnosti tudi splošnopomenski glagoli tipa *oblikovati, spreminjati, grabiti, ugotavljati* ipd. Elipsa lahko uravnava razmerje med povedjem oz. povedji na eni strani in udeleženci na drugi, tj. skrbi za ravnovesje med povedijsko dinamiko in udeležensko statiko, ali pa dopušča prevlado oz. intenzifikacijo informativne dinamike (s preobiljem povedij in z eliptičnim težiščem pri udeležencih) ali prevlado oz. intenzifikacijo informativne statike (s preobiljem udeležencev in z eliptičnim težiščem pri povedju).

Zgledi za pojavljanje elipse v vsakdanjem pisnem jeziku so povzeti iz časopisnih komentarjev v Delu (Sobotna priloga 2009) in v Mladini (2009, v komentarjih in predstavitvi z okrajšavami K, KK, VČ, ki so izpeljane v pogl. Viri in literatura).⁸

2.2.1 Eliptična težišča: a) na povedju ali na b) udeležencih

Predstavitev znanega gostišča s komentarjem v smislu ovrednotenja kvalitete postrežbe in jedi (Mladina /K/, 2009) je s stališča elipse dvodelna – a) statični del z elipso povedij je izrazito udeležensko zgoščen, npr. */.../ a je urnik samo med poletjem odprte oštarije, konobe, bistroja, ma, gostilniškega dopolnila siceršnji dejavnosti, vodenja galerije in oddajanja dveh apartmajev, veleva /.../ Prijeten in nevsiljivo opremljen kvartir, kjer med kamnitimi zidovi bivše vinske kleti in štale za drobnico ter pod brajdo zunaj čaka le peščica miz, kjer je med stopničasto naloženimi nadstropji ob*

⁷ V zvezi z izpuščanjem obveznega udeleženca P. Sgall (1986: 130–131) govori o aktualni elipsi.

⁸ Namenoma so bili izbrani prispevki izkušenih in visoko pismenih avtorjev, ker je bil namen preverjati pojavnost in funkcionalnost elipse v pisanih besedilih, ki so prek časopisov lahko vsakodnevno dostopna in zato lahko imajo na naslovnika vsaj potencialno večji vpliv kot npr. knjižna besedila ipd.

*vzpenjajoči se štanjelski uličici ravno dovolj prostora za žepno kuhinjo /.../ v družbi gostov, s katerimi je moč reči besedo ali dve, ob štedilniku, na katerem se izmenjuje nekaj preprostih, v kratkem jedilnem listu opisanih jedi, ob šanku s parom žganjic ter ponudbo odprtih in buteljčnih vin /.../, sledi b) dinamični del z naštevalnim glagolskim nizom, ki predstavitev dogajalno razgiba in hkrati udeležence eliptično skrči na najnujnejše, npr. *Stanarjeva mati, ki v hramu preživljajo tako mirno penzijo po službovanju v prestolnici, znajo narediti kako fitaljo, skuhati prvovrstno govejo juho, umesiti lepo trdne njoke, speči sočno pečenko, tudi Fabianijevo, ki so jo povzeli iz Stopa /.../**

Velikokrat si komentar zaradi težnje in zlasti potrebe po čimbolj natančni in s tem tudi konkretni informaciji ne more privoščiti eliptičnega izražanja (Mladina /KK/, 2009), temveč znotraj vršilskosti vzpostavi natančno hierarhijo udeležencev, ki morajo biti izraženi in posledično tudi dejavno ali stanjsko predstavljeni, npr. udeleženci – vršilci *Slovenija – vlada – ministri – svetniki* so v besedilu nujno izraženi, npr. *Slovenija namreč še vedno nima ustreznega sistema /.../ vlada se je namreč odločila /.../ minister za gospodarstvo je namreč naravnost povedal /.../ v prihodnje bodo svetniki odločali /.../, podobno še udeleženski niz *cene – podlaga – pravilnik – nadzor* v besedilu kot *Cene komunalnih storitev so administrativno določene /.../ Podlaga za njihovo oblikovanje bo še naprej politična /.../ Pravilnik naj bi predpisal oblikovanje in nadzor cen /.../ Strokovnega nadzora pa ne bo, edini nadzorniki bodo volivci /.../*.*

2.2.2 Elipsa obveznega udeleženca (eUo) ali neobveznega udeleženca (eUn)

Da izpusti sistemsko in učinkovito delujejo na besedilni ravni, so dokaz zgledi iz komentarja (Mladina /VČ/, 2009), npr. *Zelo mi je žal, meni, staremu časnikarju, ampak protestiram (eUn). Potrebujem nekaj časa, da bi lahko v svoji glavi dobil predstavo, si zgradil občutek; vedno sem čutil, da je globalizacija nevarna za civilizirano življenje, da lahko človeka ugonobi. Saj (eUo) ga tudi bo (eUo), če ne bomo pazili; Bomo za-devo, ki so nam jo sporočili v trenutku, ko se je zgodila, v svoji glavi vnovič odtehtali. Razmislili (eUo). Tega pa res ne bomo počeli z internetom. (eUo) S časopisom v roki; (Delo LI 2009), npr. /.../ Zakaj je njuna osem tednov stara hčerka Lajla lahko nesrečna. Vzroki (eUo) so lahko bolečine v trebuhu, potreba po materini bližini /.../*.

2.2.3 Povezava elipse in koreferenčnih vezljivostnih razmerij – glagolska so-pojavnost in posledična udeleženska soodnosnost omogočata smiselno elipso in skupaj z njo sotvorita besedilo v smiselno sporočilno celoto.⁹

Pojav elipse je odvisen od specifikke pomensko- in strukturnoskladenjske pojavov kot sta glagolska sopojavnost/ kookurenca in udeleženska soodnosnost/koreferenca v slovenščini.¹⁰

Izhodiščni onomaziološki vidik (iz pomena v izraz) je hkrati tudi vezljivostni vidik. Vezljivost in z njo povezani skladenjski pojavi zahtevajo obravnavo na treh ravneh: 1) na logični (ustrezna izbira glede na vzajemno ustreznost povedja in udeležencev),

⁹ Mednarodna navadno rabljena izraza za glagolsko sopojavnost in udeležensko soodnosnost sta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca.

¹⁰ Monografija, ki podrobneje predstavlja in razlaga teoretično-metodološki pristop prof. Stanisława Karolaka je *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw, Warszawa: Instytutacja Slawistyki PAN, 2001.

sledita 2) pomensko- in strukturoskladenjska predstavitev (z obveznimi in potencialnimi udeleženskimi vlogami) in 3) izrazna oz. izrazljivostna predstavitev (z različno stopnjo izrazljivosti oz. z možnostjo obvezne in neobvezne izrazitve oz. z nezmožnostjo izrazitve). V okviru skladenjskega obrazca se glede na izrazljivost danega udeleženca lahko govori o pojmihi, ki imajo svoj označevalnik oz. izraz, ki je v stavku izražen ali neizražen, ali pa sploh nimajo ustreznega označevalnika oz. izraza. Znotraj osnovne stavčne zgradbe lahko govorimo o brezkontekstnih neizraženih udeležencih (o nezapolnjeni udeleženski vlogi v okviru stavka: Ø), in o kontekstnih neizraženih udeležencih (o nezapolnjeni udeleženski vlogi v okviru besedila, tudi v povezavi z anaforo, kataforo ali elipso: O). Npr. pomenskopskladenjske razlike med brezkontekstnim (Ø) in kontekstnim udeležencem (O) so razvidne pri *On veliko bere Ø : On zdaj bere O* ipd.; stavek *Posrečilo se mu je* je samo kontekstno/(so)besedilno smiselno in sprejemljivo, kontekstni oz. sobesedilni ostaja tudi, ko mu dodamo glagol *izviti/izmazati se* v *Posrečilo se mu je izviti/izmazati* ipd. Eliptični in hkrati stilni so primeri kot npr. *Trudila se je z oblekami, Trudila se je s projektom, Trudila se je s torto*. Ravno upoštevanje sobesedila oz. besedilne vezljivosti uspešno rešuje in večravninsko razjasnjuje pomensko-skladenjsko-izrazno obveznost in neobveznost udeležencev oz. določil v stavčni povedi.

Upoštevat je potrebno tudi možno razliko v razmerju: argumentacija/udeležensko (število udeležencev) : vezljivost (število razpoložljivih vezljivostnih mest oz. udeleženskih vlog), npr. *Peter in Ljubica si dopisujeta : Peter si dopisuje z Ljubico, Mlajši brat ga je seznanil s kolegom, Dogovorili smo se*. Posebej je potrebno omeniti pomenskopskladenjskega oz. propozicijskega udeleženca (v krepkem tisku) v *Govorila je o Jani, da je inteligentna : Govorila je, da je Jana inteligentna. Vedela je o Mariji, da ima skrbi : Vedela je, da ima Marija skrbi* ipd.

Izhodiščno osnovno spoznanje, da število udeležencev ni odločilno za število udeleženskih vlog, potrjujejo tudi t. i. sestavljeni udeleženci, ki odpirajo glede na številnost relevantnih udeleženskih sestavin (semov) tudi določeno število udeleženskih vlog – t. i. pomensko- in strukturoskladenjska razstavitev udeleženca na sestavine, ki prevzamejo določene udeleženske vloge. Tovrstna cepitev vezljivosti oz. tovrstna metonimična zapolnitev udeleženskih vlog s sestavinami istega udeleženca uvaja t. i. (označevalno) disjunkcijo sestavin istega udeleženca v primerih kot *Poljubil jo je na lice, Frizer je obril Janezu brado, Na glavo mu je položil venec, Dekle se je s hrbtom obrnilo proti svetlobi*; v teh primerih pa je elipsa še veliko bolj možna in smiselna.

2.2.3.1 Vezljivost in posledična glagolska sopojavnost in udeleženska soodnosnost

Elipsa se kot predvsem jezikovnosistemski pojav lahko osmišlja in opravičuje z glagolsko sopojavnostjo in udeležensko soodnosnostjo. Pri sopojavnem/kookurenčnem razmerju med glagoli oz. povedki višjega reda kot t. i. jedrnimi glagoli in notranjimi glagoli oz. povedki propozicijskih udeležencev se s (so)organizacijo njunih udeleženskih vlog z ustreznimi udeleženci vzpostavlja tudi soodnosno/koreferenčno razmerje, ki omogoča vezljivostno vključevanje istega udeleženca v njuni vezljivostni polji v različni udeleženski vlogi. Lahko rečemo, da glagolska sopojavnost/kookurenčnost v prvi vrsti izraža pomenskopskladenjsko združljivost določenih vrst glagolov, na drugi stopnji pa se ji pridružuje še pogoj koreferenčnosti/nekoreferenčnosti udeležencev.

Med najpogosteje rabljene glagole uvrščamo glagolske sestavljenke oz. predložne izpeljanke, ki tudi eksplicitno kažejo pomensko-izrazni vpliv predpanskega obrazila oz. predpone (ki je hkrati tudi razmerni sem) na vezljivost,¹¹ npr. *Domačini so obdarovali goste (s spominki) : Domačini so podarili gostom spominke* ipd.

Tovrstne tvorjenke kot navadno tudi pomenskosestavinsko zapletenejši glagoli lažje vzpostavljajo sopojavljajno/sodogajalno razmerje med t. i. jedrnim povedkom glavnega stavka in notranjim povedkom odvisnega stavka v okviru zložene povedi. Razmerje med jedrnim in notranjim povedkom vzpostavlja soodnosno/koreferenčno razmerje med prvim udeležencem notranjega povedka in prvim udeležencem jedrnega povedka pri glagolih tipa *odločiti se, priznati, odvaditi se, obljubiti, obvezati se* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje, Peter je obljubil, da se bo poboljšal, Peter se je obvezal Ani, da bo varoval skrivnost* ali med prvim udeležencem notranjega povedka in drugim udeležencem jedrnega povedka pri glagolih tipa *opominjati, sumiti, preprič(ev)ati* ipd. v *Kar naprej je opominjala sina, naj tega ne počne, Ana je prepričevala Petra, naj se oženi z njo*.

Zaradi večje poenotenosti je pri primerjalni obravnavi slovanskih skladenj nastala tudi poenotena in poenostavljena delitev glagolov na pomenskovezljivostne skupine: 1 statični glagoli (*biti, prebivati, ležati, stati, dotikati se* ipd), 1.1 statičnorazmerni glagoli z nadpomenko *imeti* (*vsebovati, obsegati, želeti, hoteti* ipd.), 2 procesni glagoli (*postajati, trajati, boleti, celiti se* ipd.), 3 dogajalni glagoli (*dogajati se, preživljati, rasti* ipd.), 3.1 operativni glagoli (*ravnati, upravljati, usmerjati, gojiti* ipd.), 3.2 kreativni glagoli (*ustvarjati, oblikovati* ipd.), 3.3 destruktivni glagoli (*razbijati, ruvati, trgati* ipd.), 3.4 glagoli premikanja (*premikati (se), gibati (se), hoditi, iti* ipd.).¹² S pomenskopskladenjskega vidika oz. glede na določen skladijski pomen v povedi se naštetih glagoli pojavljajo kot povedki prvega/nizjega razreda ali kot povedki drugega/višjega razreda.¹³

¹¹ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladijskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati : pisati iz : pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predpansko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladijskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predpanskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. *izbuljiti oči : buljiti* ipd.

¹² Za potrebe primerjalno-kontrastivnih obravnav slovanskih skladenj je eno izmed novejših poenostavljenih oz. tipoloških delitev glagolov na skladijskopomenske vezljivostne skupine naredil tudi S. Karolak (2001: 22–25). Glede na vezljivostne zmožnosti glagole podrobneje deli na glagole 1) hotenja, prizadevanja, pričakovanja, 2) čutenja, 3) pohvale, nagrade, poplačila, povrnitve, 4) procesov – umiranja, rasti, usihanja/venenja, omedlevanja, 5) dejavnosti – hoje, sprehanjanja, vožnje, branja, pisanja, govorjenja, igranja, 6) dogodka – rojevanja, izginjanja, pojavljanja, vstopanja, odkrivanja, stvarjenja, 7) stanjskosti (biti čist/zadolžen/zaljubljen/suh/suša, 8) vede, znanja, resnice, vere, zavesti, razumevanja, 9) nameščanja, posajanja, prenehanja, pričakovanja, upanja, 10) vzroka (povzročiti, sprožiti), 11) zanikanja, ugovarjanja, oporekanja.

¹³ Pod vplivom pomenskih delitev A. Wierzbicke (1972) S. Karolak (2001: 24–25) ločuje 'proste pomene' (pojčcia proste) in 'sestavljene pomene' (pojčcia zložone); sama proste glagolske pomene opredeljujem kot temeljne pomene, sestavljene glagolske pomene pa kot specializirane pomene. S. Karolak še dodaja logično ugotovitev, da na splošno v jezikih prevladujejo sestavljeni pomene. T. i. sestavljene glagolske pomene deli v pomenske skupine glagolov 1) predvidevanja, pričakovanja, slutnje, 2) nadejanja, upanja, želje, 3) straha, slutnje, 4) nanašanja, 5) obljube, veljave, 6) govorjenja, 7) zmote, 8) pomoči, 9) laži, 10) namere, 11) zanimanja, 12) maščevanja, 13) oštevanja, zmerjanja, 14) raziskovanja, preiskovanja.

Zgornja posplošena delitev se prekriva z glavno splošno delitvijo glagolov na vezljivostne pomenske skupine v slovenščini (le da skupina t. i. operativnih glagolov zaobjema tudi glagole govorjenja/mišljenja/razumevanja, skupina t. i. destruktivnih glagolov pa glagole sprememb in splošnih sprememb s premikanjem).¹⁴

2.2.3.1.1 Glagolsko sopojavljanje/sodogajanje (kookurenca)

Pomenskosestavinska družljivost oz. kookurenčnost je jasno razvidna pri sopostavitvi določenih vrst glagolov: 1) glagoli odločitve, privolitve in obljube (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti ...*) **niso** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, tudi ne z glagoli volje, npr. hotenja, želje, poženja, tudi ne z glagoli občutenja, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti, *Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico, *Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; 2) glagoli resignacije in tolerance (*sprijazniti se z/s ...*) **so** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s pohabljenostjo, Ana se je sprijaznila s svojo plahostjo*, **niso** pa kookurenčni z glagoli volje, tudi ne z glagoli odločitve, pobude in ne z drugimi operativnimi glagoli, pri katerih je relevantna tudi udeleženska koreferenčnost/nekoreferenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*), koreferenčna dvoumnost udeležencev dopušča izbiro pravilnega ali nepravilnega razumevanja primerov kot *Janez tolerira to, da gleda na televiziji vse serije* (nasproti enoumnemu *Janez tolerira Ani to, da gleda na televiziji vse serije*) ipd.; 3) glagoli odpuščanja, oprostitve, dopustitve **niso** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in **so** kookurenčni z glagoli odločitve, pobude in z drugimi operativnimi glagoli, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega, Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih naukov* ipd.

2.2.3.1.2 Udeleženski soodnos (koreferenca)

Koreferenco omogočajo glagoli oz. povedki 'drugega/višjega razreda' ali t. i. razlagalni oz. razmerni povedki oz. tudi povedki z abstraktnimi glagoli s **tudi** nepredmetnimi (pomenskosladdenjskimi/propozicijskimi udeleženci in udeleženskimi odvisniki) v večstavčni (zloženi) povedi; v to skupino sodijo tudi naklonski in fazni glagoli v primerih kot *Marija je hotela izbrati sodelavko izmed svojih sošolk, Marija se je odločila izbrati sodelavko izmed svojih sošolk* ipd.

¹⁴ Tudi za slovenščino imamo vezljivostno tipologijo slovenskih glagolov – pri tem sem se zgledovala po vezljivostni delitvi čeških glagolov v delu Větné vzorce v češtině (1987) F. Daneša in sodelavcev. Z vzorčnim korpusom glagolov (jezikovnosistemske netvorjenih in tvorjenih) sem zaobjela vse tipične značilnosti pomensko- in strukturnosladdenjske vezljivosti v slovenščini.

Glede na pomenskosestavinske zmožnosti jedrnega glagola ločujemo:

- 1) obvezno koreferenco 1.1) prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d) jedrnega povedka z glagoli samodelovanja, samousmerjanja oz. vzvratnega delovanja, tj. predvsem z glagoli samo(vz)podbude v povedku, ki izpomenskosestavinsko zahtevajo stalno (tj. pri vseh povedkih večstavčne povedi) /ne/tvorno udeležbo izhodiščnega vršilca/povzročitelja/pobudnika, npr. *odločiti se, priznati, izpovedati (se), izogniti/izogibati (se), izgovoriti (se), odvaditi se, obljubiti, obvezati se, obtoževati se, kriviti se, skleniti, rešiti se, prevarati se, obvarovati se, presenečati, razburjati* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje* : *Peter se je odločil za potovanje, Peter je priznal sodniku, da je ukradel uro* : *Peter je priznal, da je ukradel uro* : *Peter je priznal krajo ure, Peter je obljubil staršem, da se bo poboljšal* : *Peter je obljubil, da se bo poboljšal* : *Peter je obljubil svoje poboljšanje*, in 1.2) prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca z drugim udeležencem (s prizadetim ali prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka z vplivanjskimi/ciljnimi glagoli tipa *obvezati, očitati, opominjati, oponašati, spodbujati, nagovarjati, nadlegovati, osramotiti, ponižati, sumiti, preprič(ev)ati, zahtevati, pritiskati na* ipd. v *Peter je obvezal Ano, naj varuje skrivnost, Ana je prepričevala Petra, naj se omoži z njo* : *Ana je prepričevala Petra na možitev z njo, Ana je prepričala Petra, da se je odpovedal karieri* : *Ana je prepričala Petra k odpovedi politične kariere, Marija je opominjala Marka, naj je ne moti*; 2) neobvezno koreferenco prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim ali drugim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d ali s prizadetim ali prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka, npr. */pre/strašiti se, /raz/veseliti se, /raz/žalostiti se, odkrivati, spominjati se, pomniti, spoznavati, povpraševati, poizvedovati, privaditi se, navaditi se* ipd. v *Peter se je prestrašil, da je izgubil denar* (nasproti *Peter se je prestrašil, da je Ana izgubila denar*), *Janez je prestrašil znanca, da umira* : *Janez se je prestrašil, da umira* : *Janez se je prestrašil smrti, Peter se je razveselil, ker je podedoval imetje po stricu* : *Peter se je razveselil starše, ker je podedoval imetje po stricu*, in 3) obvezno nekoreferenco prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d ali s prizadetim/prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka s pomenom 'presoje, ugotavljanja', npr. *domnevati, upati, pričakovati, distancirati se, tolerira, upošteva, prizanaša* v npr. *Andrej je domneval, da Ivana pred njim nekaj skriva*.

Posebnost je neosebna naklonska raba glagola, kjer udeleženec v dajalniku združuje vso potrebno vršilskost in nosilskost, npr. v *Petru se je posrečilo odditi z doma, Ani je preostalo zateči se v najbližje zavetišče, Mojci se je posrečilo potovanje z avtom v Grčijo, Ani je preostal pobeg v najbližje zavetišče, Juretu se je posrečil vzpon na vrh*. Naklonski glagoli tudi sicer omogočajo izpust dela povedja, npr. *Peter je smel z doma, Mojca želi z avtonm v Grčijo*.

Sistemsko navezanost in odvisnost elipse od glagolskega sopojavljanja (kookurenca) in udeleženskega soodnosa (koreference) samo še potrjujejo spodnji primeri z vzorčnimi glagoli, ki lahko uvajajo obvezno koreferenco (1), neobvezno koreferenco (2) ali obvezno nekoreferenco (3):

- 1) z glagoli kot *prepričevati se, opogumljati se, ponašati se, bahati se, obvezovati se, obljubljeni (si), očitati (si), izgovarjati se, upirati se* ipd. v *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / Obljublja (si), da on sam to zmore, Očita si, da sam ni dovolj ukrepal;*
- 2) z glagoli kot *vedeti, upirati se, zavedati se, izgovarjati se, spominjati se, tožiti se, obžalovati, potrditi* ipd. v *Avtorica je vedela, da sama ne more prepričati, Oče se je upiral, da bi bil /njegovi otroci bili/ v socialnem stanovanju, Tone se je zavedal, da sam/drugi ne morejo prepričati nesreč, Prebivalci bloka so potrdili, da so oni/ sosedi prišli domov;*
- 3) z glagoli kot *slišati, posumiti, zahvaliti se, opazovati, ogledati si, opazovati, spremljati, vedeti* ipd. v *Obiskovalci so slišali, da so se v mestu naselili begunci, Tone je posumil, da je prijatelj dobil podkupnino, Gostitelj se je zahvalil, da so pevci obiskali njegovo gostišče, Obiskovalci so si radi ogledali, kaj s tolikšnimi tacami se skriva v kraški jami, Eksperti so opazovali in spremljali, kako ljudje s posebnimi starimi orodji izdelujejo že pozabljene izdelke;* še z dvoudeleženskimi glagoli: *Z zanimanjem so opazovali to, kako urejajo jetniško sobo, Tone rad poslušal o tem, kako so bežali čez mejo, Sovražil/Zagovarjal/Zanikal je to, kar so drugi odobraval, Odobraval/Potrjevali so vse, kar je prišlo, Nagovarjala je sestanovalec, naj jim drugi popravljajo, Prepričeval je prijatelje, naj jim drugi popustijo in oprostijo* ipd.

In še primeri, kjer se združujeta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca za dvoudeleženske glagole, npr. *Z zanimanjem so opazovali jetnike, kako urejajo jetniško sobo, Tone rad poslušal o prednikih, ki so bežali čez mejo, Opazoval je ljudi tekati, Nagovarjal je ženo gledati/iskati, Videl jo je čakati ...*

2.2.3.1.3 Kookurenca (sopojavljanje/sodogajanje) in koreferenca (soodnos) glede na vidске pomene stavčnih povedi

Pri pomensko- in strukturnoskladenjski obravnavi v okviru posameznih glagolskih pomenskovezljivih skupin je upoštevan tudi vid – tako z vidika tvorjenosti glagolov (npr. predpanske tvorjenke oz. sestavljenke) kot tudi v smislu t. i. vidskega pomena stavka,¹⁵ ki naj bi se ga dalo docela razbrati šele iz stavčnega položaja, ker upošteva tudi stavčno organizacijo glagola in njegovih udeležencev.

Vsekakor pa je vidskost že v pomenskosestavinskosti glagolov in zato soodloča o vezljivostnih pomenskih sestavinah in tako vpliva tudi na oblikovanje različnih pomenskoscaldenjskih razmerij v povedi. Z vidika vida kot stalne slovnično-pomenske lastnosti glagolov so izhodiščne predvsem vidskopomenske skupine glagolov (vrste

¹⁵ Gl. J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu, Zna grško, Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku, Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je, Zadel je tarčo*). Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

glagolskih dejanj glede na časovnost),¹⁶ z vidika vida kot predvsem pomenskoskladenjske kategorije in po načelu, da se časovnost najeksplicitneje izraža v stavčnih povedih, pa obravnavamo vidske pomene stavkov oz. povedi glede na časovno-pomensko sosledje uporabljenih povedkov. Časovna razmerja med dejanskimi stanji v dvo- ali večstavčnih povedih, ki so označena s t. i. jedrnimi povedki (v jedrnem stavku) in t. i. notranjimi povedki (v odvisnih stavkih), zahtevajo smiselno časovnopomensko usklajenost ustreznih vključenih povedkov – tj. usklajenost vidskih vrednosti v povedke vključenih glagolov s t. i. časovnim ustrojem stavčnih položajev, kar celotni obravnavani stavčni povedi da določen vidski pomen. Smiselna časovnopomenska razmerja je možno predvideti z določenimi kombinacijami glagolov iz določenih vidskopomenskih glagolskih skupin (nujna posledičnospremnostvena pojava sta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca). Jedrni povedek (tj. povedek jedrnega stavka) glede na svojo vidskopomensko skupino določa možno vidskopomenskost notranjega povedka (tj. povedka v odvisniku oz. v pomenskopodstavnem udeležencu), npr.: 1) predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: dovoliti, obdolžiti, obsojati, očitati, oponesti, potrditi, pozabiti, priznati, tožiti, zanikati, zatajiti ... v *Pozabila je, da je včeraj govorila drugače, Potrdili so, da se je zgodila nesreča* (nasproti nekaterim možnostim časovno neaktualne rabe, npr. *Pozabila je, da ji zdravnik prepoveduje kajenje, Obdolžuje ga, da jo zanemarja* ...) ipd., 2) naslednjost (navadno tudi posledičnost) vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: čutiti, napovedati, obljubiti, odrediti, predlagati, predvideti, prerokovati, pričakovati, pripravljati se, slutiti ... v *Oče je predvidel, da hčerko pošlje v tujino, Prerokuje/Sluti, da ga čakajo hujši časi* ipd., 3) istočasnost vsebine/pomena notranjega povedka in jedrnega povedka – tipični glagoli v jedrnem povedku so: gledati, izkazovati, ogledovati, opazovati, pokazati, poslušati, videti ... v *Opazoval je, kaj se dogaja, Poslušal je, kako pojejo ptice* ipd., 4) istočasnost ali predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: kritizirati, lagati, odobravati, poizvedovati, posmehovati se, povpraševati, pretvarjati se, pritoževati se, spominjati se, zasmehovati ... v *Kritizira, kaj delajo ali Kritizira, kaj so delali, Pretvarja se, da vse ve ali Pretvarja se, da je vse slišal* ipd.

Posebnost so tipični glagoli rekanja, npr. *reči, povedati*, v jedrnem povedku, ki z možnostjo uvajanja t. i. predmetnega odvisnika poljubnih vsebin dopuščajo oz. omogočajo poljubno izbiro glagolov v notranjem povedku odvisnega stavka, npr. *Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto* ipd.

Nasprotno pa so ravno z vidika velike predvidljivosti posebnost tudi glagoli premikanja v jedrnem povedku – s tipično enovezljivostjo lahko napovedujejo namenski odvisnik, npr. *Prišel je, da bi jim razložil stanje, Vrnil se je k ženi, da bi se ponovno pozdravil in končno ustalil* ipd., nobena posebnost pri glagolih premikanja pa ni izražanje različnih okoliščin z odvisniki kraja ali časa.

¹⁶ Vid je tudi v slovenščini obravnavan kot stalna (inherentna) slovnična lastnost oz. kot slovnikokategorialna lastnost glagolskega besedja (Vidovič Muha 2000: 34).

2.2.3.1.4 Stavčne povedi z vidika možnih združevanj glagolske kookurence (sopojavljanja/sodogajanja), udeleženske koreferenice (soodnosa) in vidskega pomena

Z dvoudeleženskimi glagoli, ki zajemajo oz. so vključeni v vse glagolske pomenske skupine, se lahko še najbolj nazorno prikaže združevanje glagolske kookurence (tj. smiselna združljivost glagolskih pomenov v povedku), udeleženske /ne/koreferenice (tj. obveznost/neobveznost ali neobstoj skladenjskopomenskih odnosov med udeleženci) in udeležensko-glagolske disjunkcije (tj. skladenjskopomenska delitev oz. ločevanje glagolskih in udeleženskih pomenov v več povedkov ali več udeleženskih vlog).

Vsi trije skladenjskopomenski pojavi, tj. kookurenca, koreferenca in disjunkcija, so prikazani s primeri *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / z delom, Obljublja (si) / Očita si za uspeh; Oče se je upiral slabemu uspehu (svojemul otrok), Tone se je zavedal nezmožnosti preprečitve nesreč, Prebivalci bloka so potrdili prihod (svoj/sosedov) domov; Obiskovalci so slišali za naselitev beguncev, Tone je posumil na podkupnino prijatelju, Gostitelj se je zahvalil za obisk pevcev, Prisotni opazujejo približevanje skupine cilju, Obiskovalci so si radi ogledali skrivanje pošasti v kraški jami; Od njih se pričakuje samo zmago, V njej je videl samo povzpetništvo ipd.*

Dvoudeleženski glagoli z dvema pomenskopodstavnima udeležencema omogočajo uporabo pomensko nesestavljenih in hkrati pomensko osnovnejših glagolov kot npr. *povzročiti, omogočiti* v *Preselitev Marije v Ljubljano je povzročila Novakovo oddajanje sobe študentom, Molčanje naroda je povzročilo zaskrbljenost družbenih analitikov, Spanec otroka od sedmih naprej je omogočal pripravo hrane, Zapiranje trgovin šele ob devetih večer je omogočilo ljudsko kupovanje živil šele pozno popoldne ali zvečer, Pokvarjenost ljudi omogoča velike kraje družbenega premoženja* s tem da *povzročiti* že vključuje tudi vzorčno-posledični vidski pomen, medtem ko npr. *omogočiti* za natančnejšo vidskopomensko določitev potrebuje tudi časovno prislovno določilo.

In kot so prikazali in dokazali vsi zgornji primeri, medsebojna povezovanja in soodvisnosti slovnično-pomenskih pojavov še dodatno odkrivajo posamezne lastnosti in posebnosti jezika – pri obravnavi elipse se odkrivajo zlasti besedilne lastnosti slovenščine.

3 Za sklep

Elipsa je vsekakor pokazatelj diatezne zmožnosti jezika. Vsak smiselni izpust oz. elipsa osmišlja tudi besedilno vezljivost in besedilnotipsko specifično določenega jezika, v tem primeru slovenščine. Elipsa je vedno inherentni del besedila, ker besedilo deluje kot sinteza jezikovne in sporazumevalne zmožnosti v smislu obvladovanja rabe jezika in obvladovanja okoliščin sporočanja. Z vidika ideje višje nepretrganosti se besedilo – tudi zaradi jezikovnosistemskih zmožnosti elipse in zmožnosti njene besedilne uporabe – lahko razlaga kot jezikoslovno neodvisno kvaliteto.

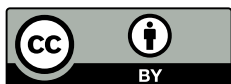
VIRI IN LITERATURA

- František DANEŠ, idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- František DANEŠ, 1999, 2000: *Jazyk a Text I, II. /JaTI, II/ (Výbor z lingvistického díla Františka Daneše)*. Ur. Oldřich Uličný. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Delo LI, 2009: Sobotna priloga, 8. avgust 2009. Otroci strahu (Starši v izrednem stanju). Prevod iz nemščine. Ljubljana: Delo, d. d. 17–19.
- Miroslav GREPL idr., 1987: *Mluvnice češtiny (MČ 3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- Miroslav GREPL, Petr KARLÍK, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- M. A. K. HALLIDAY, 1970: Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- M. A. K. HALLIDAY, ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London – New York – Sydney – Auckland: ARNOLD.
- Drago JANČAR, ²1980: *Galjot*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- – 2000: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Stanisław KAROLAK, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN.
- Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas.
- Uršula KREVS BIRK, 2006: *Argumentellipse. Aktantenweglassung in deutschen und slowenischen Reportagetexten*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.KG.
- Mladina, 2009: Konzum /K/ (št. 28, 17. 7 2009), predstavitev, 68. Komunalni kaos /KK/ (št. 30, 31. 7 2009), komentar, 32–34. Vonj po časopisu /VČ/ (št. 30, 31. 7. 2009), komentar pod črto, 41. Ljubljana: Mladina časopisno podjetje d. d.
- Janez OREŠNIK, 1994: Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica. Ljubljana: SAZU.
- Elena Viktorovna PADUČEVA, ²2007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: KomKnjiga.
- Petr SGALL a kol., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky*. Praha: Academia.
- Rikard SIMEON, 1969: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Mari-bor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladišnja podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* XLI/1. 161–192.
- – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Anna WIERZBICKA, 1972: *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athäneum.

SUMMARY

Ellipsis is a linguistically-systemically predictable omission. As a systemic phenomenon it belongs (based on frequency of occurrence) primarily to the textual plane. Ellipsis can be seen as expressionless content, or the non-worded content of textual valence; it is therefore an expression of textual valence within the sentence structure (and broader) and often a stylistic phenomenon.

Textuality is a criterion in defining the definitiveness or indefinitiveness of the omitted argument's reference meaning – in the case of an indefinite reference bearer its omission in the sentence is not bound to the context and the situation expressed, whereas in the case of the definite reference relation the omitted argument or the blank slot can be filled in from the context.

The possibility of indefinite and definite omissions or the participant- or non-participant-defined ellipsis depends on the valence capability of the verb – in this way verbs such as ‘eat’, ‘drink’, ‘read’, ‘sing’, ‘build’ allow for a participant-indefinite or participant-definite ellipsis, whereas verbs such as ‘donate’, ‘react’, ‘refuse’ need a participant-defined omission, i.e. the definite ellipsis. The definitiveness or indefinitiveness of the omission simultaneously also defines the actuality or non-actuality of the omission.

Ellipsis is more likely to occur in texts with a predominant practical-communicative content and verbs with absolute semantic valence ranging from one- to three-valence verbs (in particular between transitive and ditransitive verbs).

Ellipsis can regulate the relation between the predication or predications on the one side and participants on the other, i.e. can maintain the balance between predication dynamics and participant statics, or allows for the domination/intensification of informative dynamics (with excess of predications and ellipsis centred on participants) or the domination/intensification of informative statics (excess of participants and ellipsis centred on the predication). The verbal co-occurrence and consequent participant co-relation enables reasonable use of the ellipsis and co-shapes the text into a meaningful communication as a whole, and vice versa – ellipsis as a predominantly linguistic-systemic phenomenon can be justified by verbal co-occurrence and participant co-relation. The relation between core and internal predicate in a subordinate clause establishes a co-relational/co-reference relation between the first participant of the internal predicate and the first participant of the core predicate in verbs such as *odločiti se*, *priznati*, *odvaditi se*, *obljubiti*, *obvezati se* ipd. (‘decide’, ‘confess’, ‘promise’, ‘commit’, etc.) as in the following examples: *Peter se je odločil, da odpotuje*, *Peter je obljubil, da se bo poboljšal*, *Peter se je obvezal Ani, da bo varoval skrivnost* ipd. (‘Peter decided to depart’, ‘Peter promised to grow better’, ‘Peter committed to Ana to keep the secret’, etc.). Inter-connecting and co-dependence of grammatical-semantic phenomena reveals certain characteristics and peculiarities of language – the discussion on ellipsis reveals (in particular) the textual characteristics of Slovenian.